

سنجش توسعه یافتگی روستاهای بخش کوار شهرستان شیراز با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای

مقصود بیات

کارشناس ارشد جغرافیای دانشگاه اصفهان

چکیده

کیفیت توسعه و زیرساخت‌های آن در اثر برنامه‌ریزی‌های نامطلوب و متمرکز گذشته مسایل عمده‌ای را در روند توسعه روستاهای کشور ایجاد کرده است. ابعاد گوناگون و پیچیدگی ساختاری این موضوع یکی از تنگناهای اساسی در عرضه مدل مناسب برای توزیع اعتبارات به شمار می‌آید. به منظور حل مسایل ناشی از عدم تعادل‌های منطقه‌ای، گام نخست شناخت و سطح بندی روستاها از نظر برخورداری در زمینه‌های اقتصادی، زیربنایی و ارتباطات، اجتماعی - فرهنگی، بهداشتی درمانی، آموزشی و... است. روش کار در این پژوهش ترکیبی از روش‌های توصیفی، تحلیلی است. ۲۲ شاخص مورد بررسی در این مطالعه در ۴ بخش زیربنایی و ارتباطات، بهداشت و درمان، آموزشی، سیاسی اداری و انتظامی، قرار می‌گیرند. تکنیک‌های آماری spss و روش تحلیل خوشه‌ای روشهای اصلی به کار برده شده در این تحقیق هستند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد تفاوتها و نابرابریهای در سطح توسعه یافتگی روستاهای بخش کوار وجود دارد، لذا این تفاوتها لزوم تهیه و اجرای برنامه‌ها و طرح‌های هدفمند را برای توسعه یکپارچه و متوازن روستاها ایجاب می‌کند.

واژه‌های کلیدی: توسعه یافتگی روستاها، تحلیل خوشه‌ای، بخش کوار.

A Cluster Analysis of the Development Evaluation of the villages of Kavar District in Shiraz Township

M. Bayat

M. A Student of Geography , the University of Isfahan

Abstract

The quality of development and its infrastructures have brought about major problems to the development process of the country's villages due to unfavorable and concentrated planning. Its various dimensions and structural complexity forms a basic limitation to the presentation of an appropriate model for the distribution of budgets. A first step to the solution of issues arisen from regional imbalances involves the identification and ranking of villages according to their economic, infrastructural, and communication, socio-cultural, public health, educational services. The methodology in this study is a combination of descriptive and analytic ones. The 22 indices studied belonged to one of the four sections of infrastructure and communication, public health, education and finally politics-office and the police.

Keywords: Rural development, cluster analysis, kavay District.

مقدمه

دانشمندان از توسعه تعاریف متعددی داده اند: دنیس گولت در تعریف توسعه می گوید: توسعه باید علاوه بر اهداف اقتصادی و اجتماعی، هدفهای فرهنگی و سیاسی هم داشته باشد، توسعه تمام تغییرات سیستم اجتماعی را در برمی گیرد، تغییراتی که جامعه را از وضعیت نامناسب فعلی به سمت یک وضع انسانی بکشاند. پل استریتن معتقد است که هدف غایی توسعه باید فراهم آوردن بهبود مستمر دروضع افراد باشد و ثمرات خود را نصیب همگان کند (معصومی اشکوری، ۱۳۷۶: ۴۲).

بسیاری از متفکران بزرگ و مشهور دنیای اقتصاد همچون آدام اسمیت، بایر، کلارک، هیرشمن، لوییس، میردال، روستو توسعه را به یک معنا دانسته و آن تحول بنیادی از جامعه کهن به جامعه نوین است (نقوایی و احمدی، ۱۳۸۲: ۴۲).

اصولاً توسعه تغییر بنیادی در متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هر جامعه محسوب می شود و تحقق

آن، مستلزم ایجاد هماهنگی بین ابعاد گوناگون آن است. توسعه اقتصادی پایدار بدون توسعه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی امکان پذیر نیست و توسعه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی نیز بدون نگرش منطقی و علمی به مسأله توسعه اقتصادی در بلند مدت، راه به جایی نخواهد برد. از طرف دیگر، برای هماهنگی هدفهای ملی و بخشی با واقعیات منطقه ای، لازم است که در چارچوب سیاستهای توسعه کلان و بخشی، سیاستهای توسعه منطقه ای و ناحیه ای نیز مورد توجه قرار می گیرند تا بتوان سیاستهای کلان را با قابلیتهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی منطقه سازگار کرد (امین بیدخت، ۱۳۸۵: ۱۷). یکی از ارکان توسعه، جامعیت و یکپارچه بودن آن در رفع عدم تعادل های اقتصادی و اجتماعی درون مناطق است (فنی، ۱۳۸۲: ۲). بدین لحاظ توزیع عادلانه امکانات و ثمرات توسعه در میان اکثریت جمعیت از خصیصه های مهم اقتصاد پویا و سالم است.

طرح مسأله

کیفیت توسعه و زیر ساخت‌های آن در اثر برنامه‌ریزیهای نامطلوب و متمرکز گذشته مسایل عمده‌ای را در روند توسعه روستاهای کشور ایجاد کرده است. ابعاد گوناگون و پیچیدگی ساختاری این موضوع یکی از تنگناهای اساسی در عرضه مدل مناسب برای توزیع اعتبارات به شمار می‌آید. به منظور حل مسایل ناشی از عدم تعادل‌های منطقه ای، گام نخست شناخت و سطح بندی روستاها از نظر برخورداری در زمینه‌های اقتصادی، زیربنایی و ارتباطات، اجتماعی- فرهنگی، بهداشتی درمانی، آموزشی و... است.

در حقیقت مناطقی که حاشیه ای شده و عقب مانده اند و دچار رکود و توقف در سیر پیشرفت خود شده اند و یا از عواقب منفی رشد شهری آشفته اند خواهان توجه به فضا و سطح منطقه در تخصیص منابع و برنامه‌ریزیهای بخشی و کالبدی شده‌اند (صرافی، ۱۳۷۷: ۱۴۷).

در کشورهای جهان سوم از جمله ایران، با توجه به ضرورت توسعه یکپارچه و متوازن، شناخت ویژگی‌های نواحی مختلف و نابرابری آنها، درهر برنامه ریزی اساس کار محسوب می‌شود، زیرا در این کشورها هدف نهایی از تحلیل سیستم ناحیه ای توزیع مطلوب جمعیت و امکانات در سطح ناحیه ای است.

به عبارت دیگر تحلیل سیستم های ناحیه ای باید کارایی و بازدهی فعالیتهای اقتصادی را در همه زوایا به همراه عدالت اجتماعی در توزیع امکانات افزایش داده و به صورت محرک فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی عمل کند. پس اگر هدف برنامه ریزان مطلوبیت بخشیدن به شرایط اجتماعی و اقتصادی اعم از مناطق توسعه یافته و

برنامه‌ریزان جهت تحقق این امر سعی در کاهش نابرابری‌ها و عدم تعادل‌ها از طریق اجرای برنامه‌های متعدد محرومیت زدایی و گسترش همه جانبه جنبه‌های مثبت توسعه یافتگی دارند. گام نخست در این زمینه؛ تدوین برنامه های کارآمد و منطبق بر واقعیت‌ها، دستیابی به هدف برتر عدالت اجتماعی و شناسایی شرایط موجود است.

هدف کلی توسعه، رشد و تعالی همه جانبه جوامع انسانی است. از این رو در فرآیند برنامه ریزی برای دستیابی به توسعه و قرار گرفتن در مسیر آن، شناخت و درک شرایط و مقتضیات جوامع انسانی و نیازهای آنان در ابعاد مختلف از جمله اقدامات ضروری در این زمینه هاست. آنچه مسلم است این ضرورت در همه جا به طور یکسان مطرح نمی شود و امکانات و منابع نیز در همه جا یکسان نیست (رضوانی، ۱۳۸۳:۱).

در این تحقیق سعی بر آن است که سطح توسعه یافتگی روستاهای بخش کوار شهرستان شیراز (در بخشهای زیربنایی و ارتباطات، آموزشی، بهداشتی درمانی، اداری سیاسی انتظامی) مشخص شوند و برای استفاده های بعدی و هدایت برنامه ریزان (برای مثال در تعیین اولویت سرمایه گذاری در روستاهای) بخش بسیار مفید خواهد بود. به منظور شناسایی وضع موجود شاخصهایی مرتبط با توسعه هر روستا در نظر گرفته شده و سپس روستاها به وسیله تحلیل خوشه ای رتبه بندی می‌گردند. این رتبه‌بندی ابزاری است که می‌تواند راهبردهای لازم را در جهت‌گیری تخصیص منابع مالی و انسانی ارائه دهد.

مسعود تقوایی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل و طبقه بندی مناطق روستایی استانهای کشور بر اساس شاخصهای توسعه انسانی به این نتیجه رسید که استانهای کردستان و سیستان و بلوچستان از نظر شاخصهای توسعه بسیار محروم و استانهای فارس، تهران و اصفهان استانهای برخوردار کشور بوده‌اند. همچنین تعداد یازده استان یا ۴۳/۸۵ درصد استانها جزو استانهای محروم هشت استان یا ۳۳/۳ درصد استانها با داشتن شاخص HDI قوی از جمله استانهای توسعه یافته و سیزده استان یا ۵۴/۱۴ از نظر شاخص HDI جزء استانهای محروم و بسیار محروم بوده‌اند.

سید علی بدری و دیگران (۱۳۸۵) در مقاله‌ای بنام تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان کامیاران به این نتیجه رسیدند که ضریب توسعه یافتگی بین دهستانهای شهرستان کامیاران متفاوت بوده و دارای اختلاف و نابرابری می‌باشند به طوری که از تعداد هفت دهستان این شهرستان یک دهستان توسعه یافته پنج دهستان در حال توسعه و یک دهستان نیز توسعه نیافته بوده است.

حسن حکمت نیا و میر نجف موسوی در پژوهش خود تحت عنوان «بررسی و تحلیل روند تغییرات سطوح توسعه و نابرابریهای ناحیه ای در استان یزد طی سالهای (۱۳۷۵-۱۳۵۵)» به این نتیجه رسیدند که میزان نابرابری در این مدت در شاخصهای مورد بحث به جز شاخصهای جمعیتی کاهش یافته است.

بهرام حیدری (۱۳۸۳) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود تحت عنوان «سنجش درجه توسعه یافتگی دهستانهای شهرستان آمل به منظور تعیین اولویتهای

نیافته باشد لازم است مطالعات بیشتری درباره ویژگی نواحی و نابرابریهای آنها صورت گیرد.

با توجه به عدم تعادل‌های منطقه ای در ایران، نیازمند شناخت مسایل و بستر سازی برای توسعه پایدار می‌باشیم در این راستا به بررسی سکونتگاههای روستایی بخش کوار پرداخته شده است.

چنانچه در این پژوهش خواهد آمد خدمات زیر بنایی نسبت به جمعیت این منطقه کافی نیست و همین مسأله باعث تشدید مهاجرت‌های روستایی به شهر کوار و دیگر شهرها می‌شود. گرچه پس از پیروزی انقلاب اسلامی همت والایی در توسعه روستایی کشور توسط وزارت جهاد سازندگی و دیگر ارگانها در روستاهای کشور انجام گرفت ولی بسیاری از روستاهای این منطقه چه در زمان فعالیت آن وزارت خانه و چه در زمان حال از بسیاری از خدمات زیر بنایی محروم می‌باشند مثلاً در هنگام تدوین این پژوهش چندین روستای این بخش فاقد راه ارتباطی مناسب و همچنین آب آشامیدنی بهداشتی و... بوده اند حتی شهر کوار که مرکز این بخش می‌باشد از داشتن بیمارستان و مراکز درمانی مجهز محروم می‌باشد. گرچه شاخصهای مورد مطالعه در این تحقیق همه جنبه های توسعه روستایی را شامل نمی‌شود ولی این شاخصها حداقل نیازهایی است که امروزه جامعه روستایی کشور برای ماندن در روستا و استمرار فعالیت‌های تولیدی، نیاز دارند.

پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع این تحقیق، مطالعاتی صورت گرفته است که به چند مورد اشاره می‌شود؛

در حال توسعه گام بزرگی در جهت تحقق معنای حقیقی توسعه بر خواهند داشت (تودارو، ۱۳۶۸:۴۵).

توسعه روستایی به طور مشخص یکی از وجوه مهم فعالیت‌های توسعه در سراسر جهان از جمله کشور ما است از سه دهه پیش به مفهوم برنامه ریزی توسعه روستایی به منزله ابزاری برای سیاست پیشبرد توسعه اقتصادی اجتماعی در کلیه کشورهای جهان سوم از جمله کشور ما توجه فزاینده می شود (آسایش، ۱۳۸۳:۱).

باید اذعان کرد که شهرها و بویژه شهرهای بسیار بزرگ، برای دولت‌ها مسایل چنان فوری و چنان گسترده ای مطرح کرده اند که روستاها و دشواریهای آنها را برای مدتی به صورت دل مشغولیهایی کم اهمیت جلوه داده اند (ژان تریکار و دیگران، ۱۳۷۱:۹).

برای شناخت تفاوت سطح توسعه نواحی لازم است ابتدا وضعیت موجود هر ناحیه بررسی شود تا بتوان در مرحله بعدی علل تفاوتها را باز شناخت و در جهت کاهش یا از میان بردن آنها اقدام به برنامه ریزی کرد (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۳:۲۱۵). مجموعه شاخص های توسعه را می توان با توجه به جنبه های مختلف آن به دسته های چندی تقسیم کرد از جمله شاخص های اجتماعی، فرهنگی، زیربنایی و... ولی آنچه اهمیت دارد این است که این شاخصها بتوانند سطح زندگی مادی و معنوی جمعیت یک ناحیه را به خوبی نشان دهند و در صورت لزوم تفاوتها را مشخص کنند. در حال حاضر بسیاری از برنامه های توسعه ملی اولویت ویژه ای به کاستن نابرابریها و اقداماتی می دهند که برای بهبود بخشیدن به سطح زندگی پایین ترین گروههای در آمدی

توسعه با استفاده از مدل تاکسونومی « به این نتیجه رسید که دهستانهای شهرستان آمل دارای سطح توسعه یافتگی همگنی هستند.

گرچه در شاخه های دیگر علمی از مدل بکار گرفته شده در این پژوهش استفاده می شود ولی تا کنون تحقیقی با این مدل جهت مطالعات روستاها انجام نشده است. در منطقه مورد مطالعه نیز تا کنون نه تنها مطالعه ای با موضوع این تحقیق صورت نگرفته بلکه دیگر مطالعات از جمله ساماندهی سکونتگاههای روستایی و یا... نیز انجام نشده است.

اهمیت و ارزش تحقیق

نقش و جایگاه روستاها در فرآیندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه ای، ملی و بین المللی و پیامدهای توسعه نیافتگی مناطق روستایی چون فقرگسترده، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری، مهاجرت، حاشیه نشینی شهری و غیره موجب توجه به توسعه روستایی و حتی تقدم آن بر توسعه شهری گردیده است (ازکیا و غفاری ۱۳۸۳:۱۹).

به نظر مایکل تودارو «ضرورت تقدم و توجه به توسعه روستایی نسبت به توسعه شهری به این علت نیست که اکثریت جمعیت جهان سوم در مناطق روستایی قرار دارند، بلکه به این علت است که راه حل نهایی مسأله بیکاری شهری و تراکم جمعیت، بهبود محیط روستایی است. با برقراری تعادل مناسب بین امکانات اقتصادی شهر و روستا و نیز ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت وسیع مردم در تلاشهایی که برای توسعه ملی صورت می گیرد و متمتع شدن از مواهب آن، کشورهای

خدمات، و شناختن و در اولویت قرار دادن روستاهای محروم و تخصیص اعتبارات عمرانی و زیربنایی به آنها و رفع نابرابری ضروری است.

روش پژوهش

با توجه به مؤلفه های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش «توصیفی - تحلیلی» است. جامعه آماری تعداد ۴۳ روستای موجود در بخش کوار می باشد. شاخصهای مورد بررسی ۲۲ شاخص در چهار بخش زیربنایی و ارتباطات، بهداشت و درمان، آموزشی، سیاسی اداری و انتظامی، است. اطلاعات مورد نیاز از سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و همچنین بازدیدهای میدانی از روستاهای بخش جمع آوری گردیده، آنگاه با بهره‌گیری از مدل تحلیل خوشه ای به رتبه بندی روستاهای بخش مبادرت شده و سپس میزان نا برابریها بررسی گردیده است.

اهداف تحقیق

اهداف این تحقیق عبارتند از:

- تعیین و اندازه گیری سطح توسعه یافتگی روستاهای بخش.
- تعیین اولویت سرمایه گذاری در روستاها برای برنامه ریزان.
- ارائه راهکارهای مناسب جهت برطرف نمودن کمبودها در روستاهای محروم بخش.

سئوالات تحقیق

- روستاهای توسعه یافته از نظر شاخصهای مورد مطالعه در این تحقیق کدامند؟

و فقیرترین نواحی تنظیم شده اند (حسین زاده دلیر ۱۳۸۳: ۲۱۶).

بخش کوار با جمعیت حدود ۷۳ هزار نفر تولید کننده بخش عظیمی از محصولات کشاورزی و دامی استان فارس می باشد که علاوه بر جمعیت ثابت روستاها، همه ساله در فصول بهار و تابستان عشایر کوچرو نیز به این بخش وارد می شوند و از خدمات موجود در روستاهای این بخش استفاده می‌کنند. این دشت یکی از حاصلخیزترین دشت‌های کشاورزی استان محسوب می شود و خدمات موجود در روستاهای این بخش تکافوی نیاز های منطقه نیست. به همین دلیل این تحقیق می کوشد تا با مطالعه شاخص‌های مؤثر در توسعه روستایی به خوشه‌بندی روستاها بپردازد تا در برنامه ریزی‌های آتی مورد استفاده قرار گیرد.

شاخص‌هایی که در این تحقیق مورد مطالعه قرار گرفته در واقع زیر بنای توسعه روستایی است بنحوی که برخورداری از این امکانات حق هر انسان است و تأثیر آنها را در کارآیی اقتصادی - اجتماعی روستاها نمی توان نادیده گرفت. این نابرابری ها می تواند به روشنی، ضرورت توسعه و برنامه ریزی را در مناطق روستایی به نحو گویایی بازگو کند و بگوید: اگر قرار است که توسعه ای انجام گیرد و مستمر باشد، باید به طور اعم از مناطق روستایی و به طور اخص از بخش کشاورزی آغاز شود، زیرا مسایل اساسی فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده، همگی ریشه در عدم توسعه وسیع قهقرایی زندگی اقتصادی. و اجتماعی در مناطق روستایی دارد و بر این اساس انجام چنین تحقیقاتی به منظور آگاهی از وضعیت روستاها از لحاظ

به صورت اسیر نگه داشته است (حسینی ابری، ۱۳۸۰: ۲۶۱).

دیاسن معتقد است توسعه روستایی راهبردی است که به منظور بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه خاصی از مردم (روستاییان فقیر) طراحی شده است. این فرآیند شامل بسط منافع توسعه در میان فقیرترین اقشاری است که در مناطق روستایی در پی کسب معاش هستند (دیاسن، ۱۳۶۸: ۷۳).

دکتر ازکیا توسعه روستایی را بهبود شرایط زندگی توده های قشر کم درآمد ساکن روستا و خودکفا ساختن آنها می داند (ازکیا، ۲۰۰۳: ۱۳۷۴).

در نتیجه توسعه روستایی شامل فرآیند عمیقی از تغییرات در کل جامعه است این فرآیند روشی برای افزایش فرصت های قابل دسترسی برای فرد و افزایش امکانات و بهره وری از آنهاست.

برنامه های توسعه روستایی جزئی از برنامه های توسعه هر کشور به شمار می رود که برای دگرگون سازی ساخت اجتماعی - اقتصادی جامعه روستایی به کار می رود. این برنامه ها توسط دولت و کارگزاران آن در مناطق روستایی اجرا می شود (عالی پور، ۱۳۷۵: ۵۵).

در هر صورت کسانی که ادعای عمران و توسعه روستایی و داعیه حل مشکلات پیچیده آن را دارند، باید حداقل تعهد اساسی به یک چارچوب ارزشی داشته باشند. این چارچوب ارزشی دارای چهار بعد اساسی به شرح زیر است:

۱- برابری دسترسی مردم روستایی به منابع اقتصادی.

- آیا خدمات موجود در بخش کوار نسبت به جمعیت روستاها کافی است؟

- در برنامه های عمرانی و توسعه ای روستاهای بخش کدام روستاها را باید در اولویت قرار دهیم؟

تعاریف و مفاهیم توسعه روستایی

ادبیات توسعه روستایی تعاریف متعددی از توسعه روستایی را در خود دارد هر چند این تعاریف مؤلفه های مشترک فراوانی را در خود دارند، لیکن از تفاوت های مشهودی نیز برخوردارند که این اختلاف ناشی از بینش نظری و سطح تحلیل و بررسی اختیار شده برای تبیین موضوع است. برای تبیین مناسب تر فضای مفهومی توسعه روستایی به برخی از تعاریف مطرح شده اشاره می گردد.

شاید هنوز تعریف ماهاتما گاندی از توسعه روستایی تنها تعریفی باشد که تمامی جنبه های لازم را در خود مستتر دارد. او توسعه روستایی را به سادگی تبدیل روستاها به مکانهای قابل زیست و متناسب با رشد و تعالی انسانی معرفی کرده است (سعیدی، ۱۳۷۸: ۱۶۵).

میسرا معتقد است که توسعه روستایی فقط به معنای توسعه کشاورزی نیست. همچنین موردی از رفاه اجتماعی هم نمی باشد که با تزریق پول به مناطق روستایی جهت رفع نیازمندیهای اولیه و اساسی انسانی مرتفع گردد، بلکه توسعه روستایی طیف وسیعی از فعالیتهای گوناگون وسیع انسانی را شامل می شود که مردم را به ایستادن روی پای خود و از میان برداشتن ناتوانیهای ساختاری موجود غالب می سازد تا توانیهای که آنها را قرنها و نسلها در شرایط نا مساعد زندگی شان

کشورها از پذیرش آن امتناع کردند و به برنامه هایی چون ارائه تسهیلات بهداشتی، آب آشامیدنی، جاده های روستایی، مسکن روستایی، برق روستایی، و... اهمیت دادند. به دلیل اینکه در سطح بین المللی دسترسی به کمکهای خارجی برای این نوع برنامه ها راحت تر و با سرعت بیشتری انجام می گیرد.

در نهایت راهبرد نیازهای اساسی بر کیفیت زندگی روستایی تأثیر قابل ملاحظه ای نگذاشت، زیرا به تعبیر میسر آن راهبردی نبود که علل ریشه ای فقر را مورد یورش قرار دهد. برخی از کشورهای در حال توسعه آن را به عنوان طرحی می دیدند که کشورهای صنعتی برای دریغ و مضایقه کردن از صنعتی شدن کشورهای در حال توسعه طراحی کرده اند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۳۰).

به موازات اشاعه این راهبرد نظریات متعددی در دگرگونی راهبردهای متداول ابراز شد. از جمله فریدمن^۲ و دوگلاس^۳ با نگرش فضایی توسعه آگروپلین (منظومه های کشت شهری) را پیشنهاد کردند. در قالب این راهبرد روستا به شهر آورده می شود و شهر نیز به روستا برده می شود و هر روستا-شهر در قالب مجموعه ای منفرد برنامه ریزی خاص و ویژه خود را دارد. سیاست تجمیع و متمرکز ساختن روستاها به نوعی از این رویکرد الهام گرفته است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۳۲).

راهبرد توسعه همه جانبه روستایی راهبرد دیگری است که در دهه هشتاد مطرح شد و متضمن مجموعه ای از چشم اندازهایی است که غالباً از نظر ذهنی و ایدئولوژیکی متضاد بودند (راتن، ۱۳۷۲: ۶) این راهبرد معتقد است آن

۲- حقوق برابری سیاسی، اجتماعی، فرهنگی برای همه ساکنین روستاها.

۳- شرکت واقعی مردم در تمام تصمیمات مربوطه به امور اجتماعی، رفاهی سیاسی، اشتغال و غیره.

۴- خاتمه دادن به افتراق کار فکری و کار دستی و عملی و بکار گیری تکنولوژی مناسب برای این منظور.

این تعهد به گفته ویگ ناراجاپونا، شرط اولیه برای پاسخگویی ترقیانه به مشکلات پا برجا و عمیق انسانی و اقتصادی موجود در روستاها است. (آسایش، ۱۳۸۳: ۲۲ و ۲۳).

طرحهای توسعه همه جانبه روستایی نیاز به سرمایه گذاری در تولید و توزیع بذر، تحقق کشاورزی برنامه ریزی کاربری زمین، احداث جاده های روستایی، تهیه آب برای روستاها، مدارس و مراکز بهداشتی در نواحی روستایی، ارائه اعتبارات، مالی برای سرمایه گذاری در بخش زراعت و... دارد (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱: ۵۶).

راهبردهای توسعه روستایی

راهبردهای نوینی از دهه ۱۹۷۰ در واکنش به روال برنامه ریزی توسعه مطرح شد. راهبرد نیازهای اساسی^۱ از پر نفوذترین این راهبردها بود که توسط سازمان جهانی کار (I. L. O) صورتبندی شده و چند سالی بعد در سال ۱۹۷۶ به تصویب کشور های جهان در کنفرانس جهانی اشتغال رسید (صرافی، ۱۳۷۷: ۱۱۸).

این راهبرد در کشورهای در حال توسعه مناقشه های زیادی را موجب شد و حکومت های بسیاری از این

2 - G. Friedman

3 - M. Douglass

1 - Basic Needs

و از شمال شرقی به بخش سروستان محدود می شود. وسعت کل منطقه ۲۷۰ کیلومترمربع می باشد.

از لحاظ طبیعی بخش کوار شامل دشتی است که بین دو ناحیه کوهستانی، بر روی رسوبات دوران چهارم زمین شناسی (کوآترنری) قرار گرفته است و دارای اقلیم نیمه خشک می باشد.

درجه حرارت هوا در این منطقه از شمال به جنوب و جنوب شرقی و از غرب به شرق تفاوت چشمگیری دارد بنحوی که گرمترین و سردترین نقاط منطقه بر پست‌ترین و مرتفع‌ترین نواحی منطبق است. رژیم آب و هوایی منطقه با تبعیت از رژیم کلی آب و هوایی کوههای زاگرس تحت تاثیر توده‌های مدیترانه است که از غرب وارد کشور می شود.

این بخش از نظر تقسیمات سیاسی یکی از بخشهای شهرستان شیراز می باشد که شامل سه دهستان به نامهای طسوج، فرمشکان و کوار می‌شود. تعداد روستاهای موجود در بخش ۴۳ روستاست.

بر اساس آمارگیری جمعیت در سال ۱۳۸۵ جمعیت کل بخش ۷۲۴۲۳ نفر می‌باشد که از این تعداد ۵۰۲۶۵ نفر روستایی و ۲۲۱۵۸ نفر شهری می باشند. اقتصاد غالب روستاهای بخش، کشاورزی است و همه ساله سطحی معادل ۲۳ هزار هکتار زمین کشاورزی به زیر کشت می رود. محصولات عمده بخش عبارتند از: گندم، ذرت، جو، چغند قند و محصولات باغی نیز شامل؛ هلو، انگور، زردآلو، شلیل، انجیر و... می باشد.

چنانچه پیامدهای توسعه و توسعه نیافتگی روستایی بر ابعاد مختلف حیات اجتماعی تأثیر می گذارند برای تحقق توسعه یافتگی روستایی نیز باید به زمینه ها و عوامل مختلف و متعددی که با یکدیگر در تعامل هستند توجه کرد.

راندینلی^۱ یکی از پژوهشگران مشهور توسعه به صورتبندی رهیافت دیگری در توسعه روستایی پرداخت که به نام عملکردهای شهری در توسعه روستایی^۲ معروف است که در مؤسسه کمکهای بین المللی آمریکا (U. S. A. I. D) مورد استفاده قرار گرفته است.

در این رهیافت ایجاد شهرهای کوچک در پیوند عملکردی با حوزه های روستایی، محور قرار گرفته تا تنوع بخشیدن به اقتصاد، صنعتی کردن، عرضه خدمات پشتیبانی و تجاری کردن کشاورزی و سرانجام سازماندهی و مدیریت توسعه را برآورده سازند (صرافی، ۱۳۷۷: ۱۳۲).

معرفی محدوده مورد مطالعه

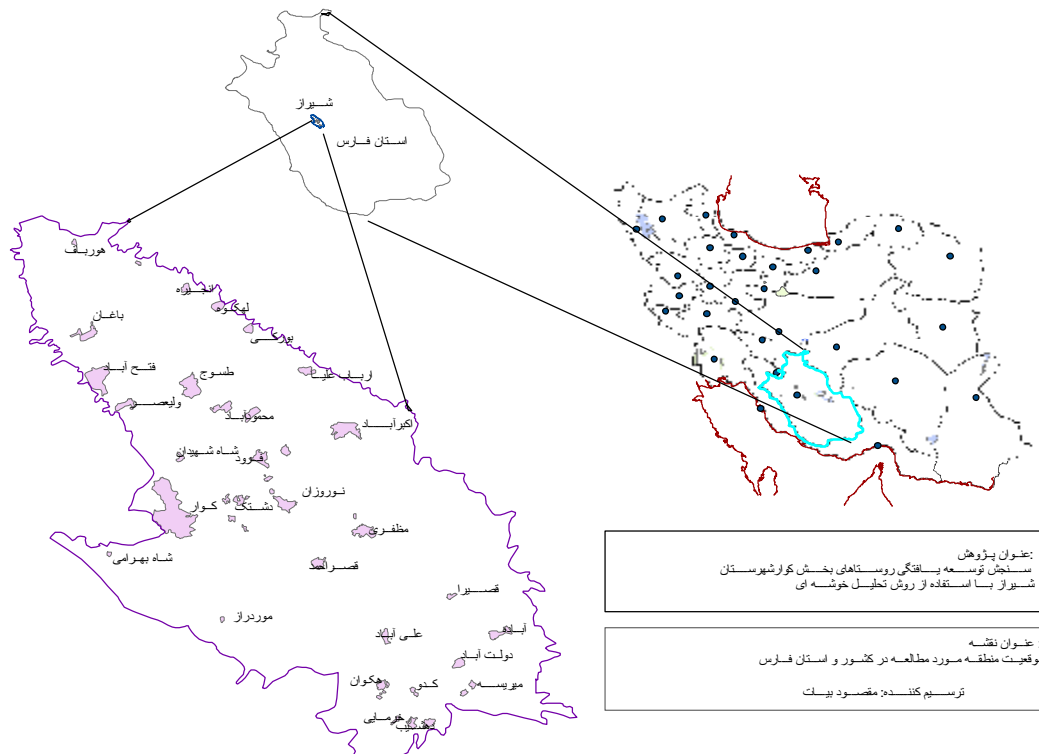
بخش کوار شامل دشتی به شکل مثلث کشیده با درازای ۳۵ و پهنای حداکثر ۱۰ کیلومتر و ارتفاع متوسط ۱۴۸۰ متر از سطح دریا در فاصله ۴۵ کیلومتری جنوب شهرستان شیراز واقع شده است.

از نظر موقعیت جغرافیایی بین ۲۹ درجه و ۲ دقیقه تا ۲۹ درجه و ۲۱ دقیقه عرض شمالی و ۵۲ درجه و ۳۷ دقیقه تا ۵۲ درجه و ۵۴ دقیقه طول شرقی قرار گرفته است. از شمال غربی به بخش مرکزی شیراز از جنوب به شهرستان فیروزآباد از شرق به بخش خفر شهرستان جهرم

1 - D. A. Rondinelli

2 - Urban Functions in Rural Development

نقشه شماره ۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه در کشور ایران و استان فارس (ترسیم، نگارنده)



شاخص های مورد مطالعه

شاخص های مورد مطالعه در این تحقیق عبارت اند

از:

- شاخص های بهداشت و درمان: که شامل موارد زیر می باشد:

خانه بهداشت، تعداد بهورز، داروخانه و مراکز بهداشتی درمانی.

- شاخص های آموزشی: که شامل موارد زیر می باشد: کودکان، مدرسه ابتدایی، مدرسه راهنمایی، دبیرستان

- شاخص های زیربنایی و ارتباطات شامل:

راه آسفالته، آب، برق، گاز، تلفن، نمایندگی دفتر پست، می باشد.

- شاخص های اداری، سیاسی و انتظامی نیز شامل موارد زیر است.

شورای اسلامی، خانه ترویج، شرکت تعاونی تولید، پایگاه مقاومت بسیج، پاسگاه انتظامی، بانک کشاورزی، شرکت تعاونی روستایی، فروشگاه تعاونی روستایی.

بحث

تحلیل خوشه‌ای

این روش‌ها از نظر نحوه محاسبه فاصله بین خوشه‌ها از هم متفاوت اند. انتخاب هر کدام از این روشها بستگی به داده‌های آماری و هدف برنامه‌ریزی دارد (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۲۳۷).

روش کار

به منظور مشخص کردن میزان محرومیت، توسعه یافتگی یا انتخاب مرکز بهینه می‌توان از این تکنیک استفاده کرد. روش استفاده به شرح زیر است:

مرحله اول: جداول مربوط به میزان سنج نهادی یاهمان اسکالوگرام گاتمن راتشکیل می‌دهیم

مرحله دوم: اعداد مربوط به جدول مرحله اول را استاندارد می‌کنیم برای استاندارد کردن از فرمول زیر استفاده می‌کنیم

$$SS_{ij} = \text{برابر امتیاز استاندارد شده}$$

$$SS_{ij} = \frac{X_{ij} - \bar{X}_i}{\partial_i}$$

شاخص i در منطقه j برابر مقدار شاخص i در منطقه j

$$\bar{X}_i = \text{میانگین شاخص } i$$

$$\partial_i = \text{انحراف معیار شاخص } i$$

مرحله سوم: بعد از استاندارد شدن اعداد، آنها را به جای اعداد اولیه جایگزین کرده و سپس مثل روش میزان سنج نهادی گاتمن، تجزیه تحلیل لازم را انجام می‌دهیم. یعنی جمع اعداد استاندارد شده را در هر سطر محاسبه کرده و به جای جمع مؤسسات، جمع اعداد استاندارد شده را نوشته و سپس از آنها انحراف معیار و میانگین

در دهه های اخیر کاربرد روش‌های کمی در برنامه ریزی ناحیه‌ای به طور فزاینده‌ای افزایش یافته است (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۱۴۵). یکی از این روش‌ها، تحلیل خوشه‌ای است. این روش یکی از روش‌های پرکاربرد در مطالعات جغرافیای ناحیه‌ای است. در واقع روشی برای سطح‌بندی مناطق، شهرها، روستاها و... است به طوری که در این سطح بندی، مکانهای واقع در یک سطح شباهت زیادی باهمدیگر داشته، اما تفاوت قابل توجهی با مکانهای سطوح دیگر دارد.

سطح‌بندی مکانهای همگن در این روش به شیوه‌های مختلفی صورت می‌گیرد. تعیین ضریب همبستگی و اندازه گیری فاصله، به ویژه فاصله اقلیدسی از مهمترین روشهای تغییر مکانهای همگن می‌باشد (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۲۳۶). لذا روشهای مختلفی برای ترکیب اجزاء در داخل خوشه‌ها وجود دارد که یکی از آنها تجزیه و تحلیل خوشه‌ای سلسله مراتبی است. تجزیه تحلیل سلسله مراتبی با استفاده از روش تراکمی یا تفکیکی انجام می‌پذیرد (آسایش و استعلاجی، ۱۳۸۲: ۱۷۲).

روشهای متفاوتی برای تشکیل خوشه های تراکمی در روش تحلیل خوشه ای سلسله مراتبی وجود دارد که عبارت اند از: الف) پیوند تکی ب) پیوند متوسط ج) پیوند کامل د) روش وارده ه) روش مرکز ثقل.

می‌گیریم و سپس بر اساس میانگین و انحراف معیار فرو توسعه تقسیم می‌کنیم. روستاها را به چهار دسته فرا توسعه، میان توسعه و

جدول شماره ۱- سطح توسعه یافتگی روستاهای بخش کوار بر اساس شاخص‌های مورد مطالعه

ردیف	نام روستا	خوشه	ردیف	نام روستا	خوشه
۱	طسوج	۱	۲۳	هورباف	۲
۲	مظفری	۱	۲۴	قصر احمد	۲
۳	اکبرآباد	۱	۲۵	انجیره	۴
۴	باغان	۲	۲۶	قصیرا	۳
۵	فتح آباد	۲	۲۷	قلعه کوار	۳
۶	آباده	۲	۲۸	قلعه نوکواری	۳
۷	نوروزان	۲	۲۹	قلعه نومظفری	۳
۸	ارباب علیا	۳	۳۰	ولی عصر	۲
۹	ارباب سفلی	۲	۳۱	کدو	۴
۱۰	بورکی	۲	۳۲	لهکویه	۳
۱۱	خرمایی	۳	۳۳	محمودآبادیک دانگ	۴
۱۲	دره عسلی	۴	۳۴	محمودآباددو دانگ	۲
۱۳	دشتک	۲	۳۵	محمودآبادسه دانگ	۲
۱۴	دولت آباد	۲	۳۶	موردراز	۴
۱۵	ده شیب	۲	۳۷	میرسه	۳
۱۶	ذرات	۲	۳۸	هکوان	۲
۱۷	زیجرد	۳	۳۹	قنات	۲
۱۸	شاه شهیدان	۳	۴۰	دهداری	۴
۱۹	علی آباد	۳	۴۱	جلال آباد	۴
۲۰	فرود	۲	۴۲	همدم آباد	۴
۲۱	خورگان	۴	۴۳	مولتول	۴
۲۲	قلعه حسینقلی	۴	-	-	-

منبع: محاسبات نگارنده

رابطه جمعیت و خدمات در روستاهای بخش کوار

رابطه بین دو عاملی که با یکدیگر در ارتباط باشند امری بدیهی است. این رابطه می تواند به صورت مستقیم یا معکوس باشد در هر صورت هر دو نشان دهنده یک ارتباط معنی داری بین عوامل و پدیده هایی که با یکدیگر سنجیده می شوند.

برای بدست آوردن رابطه بین جمعیت و خدمات و میزان این رابطه از روش اسپیرمن رانک استفاده کرده ایم. در واقع روش اسپیرمن رانک (S) عبارتست از ارتباط بین سطوح جمعیت و خدمات. هر چقدر S به سمت عدد یک میل کند نشان دهنده ارتباط بهتر بین جمعیت و خدمات است، اما اگر به سمت صفر میل کند نشان دهنده عدم ارتباط بین این دو عامل است. (Coward and others 1988:8)

$$S=1-\frac{6\sum D^2}{N^3-N} = 1-\frac{60816}{7950743} = 1-\frac{60816}{79464} = 1-0.76 = 0.24$$

همانطور که فرمول بالانشان می دهد در روستاهای

بخش کوار ارتباط بین جمعیت و خدمات بسیار کم است

(۲۴). و ضرورت توجه مدیران و برنامه ریزان ذیربط را

در جهت خدمات رسانی به بخش مورد نظر طلب می کند.

در ادامه با استفاده از داده های ماتریس مجاورت برای داده های خود ماتریس تراکمی به روش پیوند متوسط ایجاد می کنیم (موسوی و حکمت نیا، ۲۳۸ : ۱۳۸۵).

همانطور که نمودار شماره ۱ (نمودار درختی) نشان می دهد تفاوتها و نابرابریهای در سطح توسعه یافتگی روستاها وجود دارد، بنحوی که روستاهای طسوج، اکبر آباد و مظفری در یک سطح (ورا توسعه) و روستاهای باغان، فتح آباد، آباء، نوروژان، ارباب سفلی، بورکی، دشتک، دولت آباد، دهشیب، ذرات، فرود، هورباف، قصر احمد، ولیعصر، محمود آباد و دانگ و سه دانگ، هکوان و قنات در یک سطح (فرا توسعه) روستاهای ارباب علیا، خرمایی، ذیچرد، شاه شهیدان، علی آباد، قصیرا، قلعه کوار، قلعه نومظفری، قلعه نوکووار، لهکو، میریسه در یک سطح (میان توسعه) و روستاهای دره عسلی، انجیره، کدو، محمود آباد یکدانگ، دهداری، جلال آباد، همدم آباد، خورگان، قلعه حسینقلی و مولتول در یک سطح (فرو توسعه) قرار دارند، لذا این تفاوتها لزوم تهیه و اجرای برنامه ها و طرح های هدفمند را برای توسعه یکپارچه و متوازن روستاها ایجاب می کند.

جدول شماره ۲- نسبت جمعیت به خدمات در روستاهای بخش کوار

ردیف	نام روستا	تعداد جمعیت	رتبه	تعداد خدمات	رتبه	d	D2
۱	طسوج	۵۸۱۴	۲	۲۵	۱	-۱	۱
۲	منظری	۲۸۶۲	۳	۲۱	۲	-۱	۱
۳	اکبرآباد	۵۸۴۰	۱	۲۵	۱	۰	۰
۴	باغلان	۱۲۸۰	۶	۱۵	۴	-۲	۴
۵	ضح آباد	۱۶۴۱	۴	۱۲	۷	۳	۹
۶	آبگرم (آباده)	۷۵۶	۱۲	۱۴	۵	-۷	۴۹
۷	نوروزان	۱۶۳۳	۵	۱۷	۳	-۲	۴
۸	اربابی علیا	۲۲۷	۲۸	۷	۱۲	-۱۶	۲۵۶
۹	اربابی سفلی	۵۹۵	۱۷	۹	۱۰	-۷	۴۹
۱۰	پورکی	۲۳۹	۲۶	۱۰	۹	-۱۷	۲۸۹
۱۱	خرمایی	۵۳	۴۲	۷	۱۲	-۳۰	۹۰۰
۱۲	دره عملو	۱۸۹	۳۳	۷	۱۲	-۲۱	۴۴۱
۱۳	دشتک	۶۲۰	۱۵	۹	۱۰	-۵	۲۵
۱۴	دولت آباد	۳۱۹	۲۳	۱۱	۸	-۱۵	۲۲۵
۱۵	ده شب	۵۶۲	۱۸	۱۴	۵	-۱۳	۱۶۹
۱۶	ذرات	۲۹۴	۲۵	۹	۱۰	-۱۵	۲۲۵
۱۷	زیجرد	۱۷۱	۳۴	۷	۱۲	-۲۲	۴۸۴
۱۸	شاه شهیدان	۱۹۴	۳۲	۷	۱۲	-۲۰	۴۰۰
۱۹	علی آباد	۱۵۹	۳۶	۷	۱۲	-۲۴	۵۷۶
۲۰	فرود	۹۴۶	۱۰	۱۳	۶	-۴	۱۶
۲۱	موریان	۶۴۹	۱۴	۹	۱۰	-۴	۱۶
۲۲	قصر احمد	۱۰۹۴	۹	۱۲	۷	-۲	۴
۲۳	انجیره	۶۲	۴۱	۶	۱۳	-۲۸	۷۸۴
۲۴	قصر ا	۲۳۰	۲۷	۷	۱۲	-۱۵	۲۲۵
۲۵	کوار کهنه	۲۶۶	۲۴	۷	۱۲	-۱۲	۱۴۴
۲۶	قلعه نو کوار	۲۱۷	۲۸	۷	۱۲	-۱۶	۲۵۶
۲۷	قلعه نو منظری	۱۵۵	۳۷	۷	۱۲	-۲۵	۶۲۵
۲۸	ولی عصر	۱۳۴۴	۸	۱۱	۸	۰	۰
۲۹	کلو	۴۴۱	۲۱	۸	۱۱	-۱۰	۱۰۰
۳۰	لهکویه	۳۷۳	۲۲	۷	۱۲	-۱۰	۱۰۰

ادامه جدول ۲

64	-8	11	8	19	۵۰۷	محمودآباد یک دانگ	۳۱
1	-1	6	13	7	۱۳۵۳	محمودآباد دو دانگ	۳۲
49	-7	4	15	11	۸۸۳	محمودآباد سه دانگ	۳۳
625	-25	14	5	39	۱۲۶	مور دراز	۳۴
324	-18	12	7	30	۲۰۹	میرسه	۳۵
25	-5	8	11	13	۶۷۸	هکوان	۳۶
49	-7	9	10	16	۶۰۸	قنات	۳۷
49	-7	13	6	20	۴۸۷	دهداری	۳۸
529	-23	15	4	38	۱۴۱	جلال آباد	۳۹
529	-23	13	6	39	۲۰۱	همدم آباد	۴۰
361	-19	16	3	35	۱۵۹	خورگان	۴۱
625	-25	15	4	40	۶۶	قلمه ملا حسینی	۴۲
529	-23	15	4	38	۱۴۱	مولتول	۴۳

منبع: محاسبات نگارنده

نتیجه گیری و پیشنهادات

بر اساس رتبه بندی و گروه بندی روستاهای بخش در شاخصهای مختلف، روستاهای طسوج، مظفری، اکبرآباد روستاهای برخوردار این بخش محسوب می شوند که در واقع روستاهای مرکزی می باشند که باید به روستاهای اطراف سرویس دهند ولی انتخاب این روستاها به عنوان روستاهای مرکزی بدون مطالعه بوده و مثلاً روستای مرکزی طسوج باید به روستاهای قنات، دهداری، همدم آباد و قنات سرویس دهد که به علت بعد مسافت ۴۰ کیلومتری این روستاها با مرکز دهستان، چنین سرویس دهی امکان پذیر نیست و لازم است که مطالعات دقیق جهت تعیین مکانهای مرکزی به صورت علمی صورت گیرد.

اسپیرمن رانک (S) محاسبه شده برای روستاهای بخش کوار ۲۴/ است و نشان دهنده این است که ارتباط بسیار ضعیفی بین جمعیت و خدمات در این بخش وجود دارد و بنابراین خدمات موجود در روستاهای بخش کافی نیست و این روستاها راه طولانی را برای توسعه در پیش دارند.

در مطالعات برنامه ریزی منطقه ای و فضایی توزیع بهینه جمعیت و خدمات از اهمیت ویژه ای برخوردار است. امروزه در بحثهای راجع به توسعه پایدار که از سه بعد انسان، بهره برداری از منابع و محیط زیست تشکیل شده است، جمعیت و توزیع آن، متناسب با امکانات محیطی، از جایگاه ویژه ای برخوردار است و در جریان جستجوی تعادل بین سه عامل فوق، انسان به عنوان

طبیعی است برنامه ریزی برای نقاط روستایی تا کنون در کشور ما پاسخ توسعه ای به بار نیاورده است. لیکن بهتر است در اولویت بندی برای انجام هر کار توسعه ای مجموعه های روستایی همگن (که محدوده مطالعاتی تحقیق از جمله این نواحی است) ملاک برنامه ریزی قرار گیرند نه نقاط روستایی. بنابر این با توجه به این مسأله در دهستان فرمشکان این بخش، روستاهای کوچکی وجود دارند که در فواصل نزدیک به هم قرار گرفته اند و خدمات رسانی به این روستاها با مشکل مواجه می شود که پیشنهاد می شود مطالعات و بررسیهای لازم جهت تجمیع این روستاها صورت گیرد.

با توجه به اینکه شهر کوار مرکز بخش می باشد و روستاهای بخش از این شهر سرویس می گیرند، چنانچه اشاره شد این شهر از داشتن مراکز بهداشتی درمانی مجهز (بیمارستان) و... محروم می باشد که در برنامه ریزی برای توسعه بخش باید مورد توجه قرار گیرد.

منابع

- ۱- آسایش، حسین. اصول و روشهای برنامه ریزی ناحیه ای، انتشارات پیام نور، چاپ چهارم، ۱۳۷۹.
- ۲- آسایش، حسین. اصول و روشهای برنامه ریزی روستایی، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ ششم تهران، ۱۳۸۳.

محور حرکت به سوی توسعه پایدار و ایجاد تعادل نقش اصلی را ایفا نموده و جریان توسعه پایدار را تداوم می بخشد. در واقع اختصاص بهینه امکانات ما بین روستاها با توجه به جمعیت و استعدادهای آنها نه تنها از مهاجرت به سمت شهرها جلوگیری خواهد کرد بلکه موجب تعادل در بخش نیز خواهد شد.

با توجه به اینکه بخش کوار دارای اقتصاد غالب کشاورزی و دامداری است، متأسفانه خدمات زیربنایی کشاورزی اعم از شرکتهای تعاونی روستایی و تولیدی و تعاونی دامداری، بانکهای کشاورزی، صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی و... بسیار کم است و جوابگوی کشاورزان بخش نیست که باید تدابیر لازم نسبت به ارائه چنین خدماتی در بخش اتخاذ شود.

راه ارتباطی به عنوان شریان حیاتی توسعه روستایی و وسیله خدمات رسانی به روستاییان است ولی هم اکنون روستاهای قنات، دهداری، همدم آباد، جلال آباد، خورگان از داشتن راه ارتباطی آسفالته محروم می باشند همچنین این روستاها با مرکزیت روستای قنات در انزوای جغرافیایی خاص قرار داشته و فاصله زیادی از مرکز بخش دارند که باید خدماتی مانند شرکت تعاونی روستایی، بانک کشاورزی، دبیرستان، مرکز بهداشتی درمانی و... به این روستاها اختصاص یابد. چنین مشکلاتی در روستاهای دهستان فرمشکان نیز وجود دارد.

- ۳- آسایش، حسین، استعلاجی، علیرضا. اصول و روشهای برنامه ریزی ناحیه ای (روشها، مدلها و فنون)، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری، چاپ اول، ۱۳۸۲.
- ۴- ازکیا مصطفی. مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی، انتشارات مؤسسه اطلاعات، تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۴.
- ۵- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا. توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، نشر نی تهران، ۱۳۸۳.
- ۶- امین بیدخت، علی اکبر. سنجش توسعه یافتگی شهرستانهای استان سمنان، مجله آموزش رشد جغرافیا، انتشارات وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۵.
- ۷- بدری و دیگران. تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان کامیاران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی پاییز ۱۳۸۵ شماره پیاپی ۸۲، ۱۳۸۵.
- ۸- تودارو، مایکل. توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجادی، جلد ۱ سازمان برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۶۸.
- ۹- تقوایی، مسعود. تحلیل و طبقه بندی مناطق روستایی استانهای کشور بر اساس شاخص توسعه انسانی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی پاییز ۱۳۸۵ شماره پیاپی ۸۲، ۱۳۸۵.
- ۱۰- تقوایی، مسعود، احمدی، عبدالحسین، تعیین و تحلیل سطوح برخورداری مناطق روستایی شهرستانها و بخش های استان کرمانشاه، فصلنامه روستا و توسعه انتشارات جهاد، ۱۳۸۲.
- ۱۱- تقوایی، مسعود، رضانی، علیرضا. تحلیلی بر روند تحولات شاخصهای توسعه در شهرستانهای استان چهارمحال
- بختیاری، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، ویژه جغرافیا، شماره ۱، جلد هجدهم، ۱۳۸۴.
- ۱۲- پاپلی یزدی، محمد حسین و ابراهیمی، محمد امیر. نظریه های توسعه روستایی، انتشارات سمت تهران، ۱۳۸۱.
- ۱۳- حسین زاده دلیر، کریم. برنامه ریزی ناحیه ای، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۸۰.
- ۱۴- حکمت نیا، حسن، موسوی، میر نجف. کاربرد مدل درجغرافیا با تأکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه ای، انتشارات علم نوین، چاپ اول، ۱۳۸۵.
- ۱۵- حکمت نیا، حسن و موسوی، میر نجف. بررسی و تحلیل روند تغییرات سطوح توسعه و نا برابریهای ناحیه ای در استان یزد (۱۳۵۵-۱۳۷۵)، مجله جغرافیا و توسعه پاییز و زمستان ۱۳۸۳ شماره پیاپی ۴، ۱۳۸۳.
- ۱۶- حسینی ابری، سید حسن. مدخلی بر جغرافیای روستایی ایران، انتشارات دانشگاه اصفهان چاپ دوم، ۱۳۸۰.
- ۱۷- حیدری، بهرام. سنجش درجه توسعه یافتگی دهستانهای شهرستان آمل به منظور تعیین اولویتهای توسعه با استفاده از مدل تاکسونومی، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۳.
- ۱۸- دیاسن، میران، دی. درسنامه برنامه ریزی توسعه روستایی، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی وزارت جهاد سازندگی، تهران، ۱۳۶۸.
- ۱۹- راتن، ورنون. طرحهای توسعه همه جانبه روستایی، دورنمای تاریخی، ترجمه عبد الحمید هاشمی علیا، فصلنامه روستا و توسعه شماره ۵ مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی وزارت جهاد سازندگی، تهران، ۱۳۷۲.

۲۵- فنی، زهره. شهرهای کوچک رویکردی دیگر در توسعه منطقه ای، انتشارات سازمان شهرداریهای کشور، ۱۳۸۲.

۲۶- معصومی اشکوری. سید حسن، اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه ای، انتشارات صومعه سرا، چاپ دوم، ۱۳۷۶.

۲۷- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، سال ۱۳۸۵.

۲۸- عالی پور، فرحناز. توسعه روستایی محورها و لوازم، ماهنامه جهاد، سال دوازدهم، شماره های ۱۵۲ و ۱۵۱، ۱۳۷۵.

29- Coward, John, Estwood, David, Edward, Christopher Polar John, Pool, Michael, Third Published (1988) Worked Exercises in Human Geography. Cambridge university press.

۲۰- رضوانی، محمد رضا صحنه، بهمن. سنجش سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی دهستان آق قلاوبندر ترکمن، فصلنامه روستا و توسعه، ۱۳۸۲.

۲۱- رضوانی، محمد رضا. سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، شماره سوم، ۱۳۸۳.

۲۲- ژان تریکار و دیگران. مسایل توسعه روستایی (مجموعه مقالات)، ترجمه ابو الحسن سرو قد مقدم، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۷۱.

۲۳- سعیدی، عباس. مبانی جغرافیای روستایی، انتشارات سمت تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۸.

۲۴- صرافی، مظفر. مبانی برنامه ریزی توسعه منطقه ای، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، چاپ اول، ۱۳۷۷.